

BOLALARDA NUTQ TEMPINING BUZILISHI VA UNI BARTARAF ETISHNING KORREKSION USULLARI

Jizzax davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi
Djurayeva Sohiba Barat qizi

Annotatsiya: Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Ushbu maqolada bolalarda nutq tempining buzilishi taxilaliya va bradilaliya nutq nuqsonlari va uni bartaraf etishning korreksion usullari haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq tempi, korreksiya, usul, bradilaliya, taxilaliya.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o'z vaqtida to'g'ri kechishi uchun, bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo'lishi, normal aqliy, eshitish va ko'rish qobiliyatiga, yetarli darajada ruhiy aktivlikka hamda to'g'ri nutq muhitiga ega bo'lishi lozim. Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Nutqning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Bola nutqidagi kamchiliklar, o'zgaralar nutqini tushunishidagi qiyinchilik ularni atrofdegilar bilan muloqotda bo'lishiga, hamda fikrlash va boshqa ruhiy jarayonlariga keskin ta'sir qiladi, natijada bolaning o'zlashtirish qobiliyati bilan birga uning shaxsi ham rivojlanishdan orqada qoladi. Nutq tempi sur'at va tezligining rivojlanishi ifodali gapirish va o'qish malakasini normal shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Odatda, kishi shoshilmasdan gapirganida bir sekundda 9 tadan 14 tagacha, tez gapirayotganda esa 15—20 tovush talaffuz etadi va har bir tovush aniq, anglab bo'ladigan darajada eshitiladi.

Nutq sur'ati, ya'ni gapirish, so'zlash tezligining buzilishi ikki xil holatda bo'ladi: nihoyatda sekinlashgan nutq va tezlashgan nutq. Nihoyatda sekinlashgan nutq nuqsoni bradilaliya deb ataladi. Bradilaliyaning nutqiy xarakteristikasi (simptomatika) turlichadir: tashki (ekspressiv) va ichki nutq tempining sekinlashuvi, o'qish va yozuv jarayonlarining sekinlashuvi, ovoz monotonligi, inter va intraverbal sekinlashuv (so'zlar orasidagi pauzalarning cho'zilib ketishi yoki nutq tovushlarini sekin, cho'zib talaffuz etish va so'z tovushlari orasidagi pauzalarning cho'zilishi). Bradilaliyada ovoz monoton bo'lib, modulatsiyasi yo'qoladi, doimo bir xil balandlikda, gohida burunlashgan ko'rinishda bo'ladi. Bradilaliya nuqsoni nasliy va ekzogen omillar hamda ijtimoiy-psixologik sabablar natijasida kelib chiqadi. Nutq muskullari ishining buzulishi natijasida tormozlanish jarayoni qo'zg'alish jarayonidan ustun turadi.

Nutq sur'atining patologik tezlashishi, haddan tashqari bidirlab, tez gapirish — taxilaliya deb yuritiladi. Taxilaliya nutq tezligi buzilishining mustaqil shakli

ekanligini birinchi marta Y.A.Florenskaya 1934 yilda isbotlab bergan. Taxilaliyaning nutqiy simptomatikasi quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi: keskin fonetik va simptomatik buzilishlarsiz, nutqning nonormal tezlashgan tempi (bir sekundda 10-20 tovush o'rniga 20-30 tovush talaffuz qilinadi). Nutq xaddan tashqari tezligi bilan ajralib turadi. Shoshilinchda nutqiy diqqat buzilishi, tutilishlar, takrorlashlar, ichida qolib ketishlar, so'z, bo'g'inlar o'rnini almashtirishlar, gaplarni buzish, jummalarni noaniq talaffuz qilish va shu kabilar yuzaga kelishi mumkin. Taxilaliyaga, odatda, tashqi va ichki nutqning tezlashuvidan tashqari umumiy motorika va boshqa ruhiy fikrlashlarning tezlashishi, odatdan tashqari aktivlik, jonsaraklik ham xos bo'ladi. Taxilaliya bilan kasallangan kishilar nutqi bahslashish yoki tez gapirish zarur bo'lib qolgan vaqtlarda ayniqsa tezlashadi va shoshqoloqlik avjiga chiqib, so'zlayotgan kishining diqqati ham sochila boshlaydi. Gapda tutilib qolish, iboralarni qaytarish, qo'shimchalar o'rnini almashtirib yuborish, gapni buzib gapirish va fikrlarni noaniq ifodalash kabi kamchiliklar ko'p uchraydi. Lekin gapirayotgan kishi nutqiga e'tibor beriladigan bo'lsa, u tezda to'g'ri gapira boshlashga qaytadi, tutilib gapirish yo'qoladi, ammo so'zlash tezligi boshqalarnikiga nisbatan yuqoriligicha qolaveradi. Shunday qilib, nutq sur'ati, ravonligidagi nuqsonlar — bradilaliya va taxilaliya murakkab, bolaning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi nutq nuqsonidir.

Bradilaliyani bartaraf etishda logopedik usullar quyidagicha:

- nutq jarayonida birmuncha tez va aniq nutqiy harakatlarni tarbiyalash;
  - tezlashgan nutqiy reaksiyalarni tarbiyalash;
  - ichki nutq tempini tarbiyalash;
  - o'qish va yozuv tempini tarbiyalash;
  - sahnabop o'qish va dramalashtirilgan nutqning ifodali shakllarini tarbiyalash;
  - nutqning to'g'ri prosodik tomonini tarbiyalash: temp, ritm, ohang, pauza, urg'un.
- Yaqqol ifodalangan bradikineziyada birinchi navbatda umumiy motorikani normallashtirish muhim bo'lib, birmuncha tezlashgan tempda umumiy harakatlar ritmi, maqsad sari yo'nalganligi, koordinatsiyasi, so'ng qo'l praksisini shakllantirish; eshituv, ko'ruv diqqatini, bir obyektidan ikkinchisiga diqqatni ko'chirish tempining birmuncha tezlashuvini, ritmni idrok qilish va amalga oshirish va hokazolarni rivojlantirish muhimdir. Korreksion ishning barcha ko'rinishlari turli xil nutqiy mashqlarga asoslanadi. Asosiy mashqlar: turlicha murakkablikdagi nutqiy materialni talaffuz qilish (bo'g'inlarni, so'zlarni, qisqa jummalarni, tez aytishlarni va h.k.); Barcha nutq terapiyasi mashg'ulotlari biroz tezlalashtirilgan nutqda o'tkaziladi. Ammo ular bu ishni juda asta-sekin va ehtiyotkorlik bilan logoped talaffuz qilish oson bo'lgan iborani talaffuz qilish orqali oddiy sur'at namunasini beradi. Bunday holda, bolalarning ortiqcha ishlamasligiga ishonch hosil qilish kerak, chunki ularning imkoniyatlari juda cheklangan. Keyingi bosqichda bolalar yodlangan she'rni satr bo'yicha tez (navbat) aytishga mashq qilinadi. Nutq terapevti bolaga ishora qiladi va u tezda keyingi qatorni talaffuz qiladi. Darsning hissiy muhiti mahoratni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi, diqqatni rivojlantiradi. Keyin ular turli xil dramatisatsiya, rollar bo'yicha hikoya qilishni amalga oshiradilar. Ishning so'nggi bosqichlarida bolalar tilning burmalarini talaffuz qilishga o'rgatiladi va normal nutq qobiliyatlarini

mustahkamlaydi. Taxilliyani bartaraf etish bo'yicha nutq terapiyasi va psixologik ishning asosiy bosqichi - sukunat rejimi. Nutq terapevti jamoaviy muloqot sharoitida har bir kishi nutqining o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishadi. Nutq terapevti bilan mashg'ulotlarda sekin sur'atni o'zlashtirish eng oddiy nutq materialidan boshlanadi. Ikkinchi bosqich - baland ovozda o'qish materialida sekin sur'atni o'zlashtirish bo'yicha ishlar boshlanadi. Birinchidan, nutq terapevti o'qish namunasini beradi, keyin bolalar birgalikda o'qiydilar, o'z navbatida aks ettiradilar, so'ngra har birining o'qishini tahlil qiladilar. Har bir dars nutq mashqlari (30 yoki 50 gacha sanash) bilan boshlanadi, so'ngra o'quvchilardan birining rahbarligida individual va guruhli (4-5 kishi) mustaqil nutq ishi olib boriladi. Uchinchi bosqich - bildirilgan fikrlarni tahrirlash, iboraning ko'zda tutilgan mazmunga muvofiqligi ustida ishlash. To'rtinchi bosqich - jamoaviy hikoya ustida ishlash. Bu bosqichda o'z-o'zidan sekin o'qish joriy etiladi. Darsda qo'llaniladigan metodlar: taqlid, konjugatsiyalangan-aks ettirilgan talaffuz, ritmik o'qish, qo'l, oyoq zarbasi bilan belgilab qo'yiladigan nutq mashqlari, chapak chalish va hokazolar, magnitafonga yozilgan to'g'ri nutqni yozib olish va tinglash; va boshqalar. Beshinchi va yakuniy bosqich - ommaviy nutqqa tayyorgarlik. Buning uchun material talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanadi. Xulq-atvor, nutq tempi mustaqil individual va frontal tadqiqotlar jarayonida ishlab chiqiladi. Bolalarda nutq tempining buzilishi va uni bartaraf etishning korreksion mashg'ulotlarga nafas olish, ovozli mashqlar, mushaklar ohangini tartibga soluvchi, harakatni muvofiqlashtirish va harakat xotirasini yaxshilaydigan mashqlar, diqqatni faollashtirish, ritm tuyg'usini tarbiyalash, sekin harakatda hisoblash mashqlari, harakat va musiqa bilan so'zlarni muvofiqlashtirish uchun nutqiy mashqlarni rivojlantirish qaratilgan mashqlar kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).
2. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
3. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
4. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim mussasalariga tadbiiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
5. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
6. Музаффарова, X. Н., & Эгамназаров, М. Ю. (2017). Махсус таълимда болалар интеллекти даражасини аниқлашда психологик-педагогик эксперимент ўтказиш технологияси. *Современное образование (Ўзбекистан)*, (7).

7. Тангирова, Д., & Музаффарова, Х. (2014). Нарушения фонетических норм, встречающиеся в речи учащихся, и пути их исправления. *Молодой ученый*, (20), 738-740.
8. Muzaffarova, X. (2020). ДИДАКТИК ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ– ПЕДАГОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
9. Muzaffarova, X. (2020). Логопедик машғулотларда болалар сўз бойлигини ошириш бўйича тавсиялар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
10. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanish va uni korreksiyalash bo'yicha olib boriladigan logopedik ishlar: Хотин-қизларнинг фан, таълим, маданият ва инновацион технологияларни ривожлантириш соҳасидаги ютуқлари 2019 йил 17-18 май 305 бет. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
11. Muzaffarova, X. О'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. *Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019)*.
12. Muzaffarova, X. (2020). Kar bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
13. Temurova, G. (2020). О 'YIN–ESHITISHIDA NUQSONI BO 'LGAN BOLALARNING NUTQIY QOBILIYATLARINI FAOLLASHTIRISH OMILI SIFATIDA. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
14. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlarni to 'g 'ri tashkillashtirish usullari. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
15. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB-INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (2).
16. Muzaffarova, X. (2020). Maxsus maktab internatlarda olib boriladigan korreksion tarbiyaviy ishlarning mazmuni. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
17. Muzaffarova, X. (2021). Ақли заиф болаларни ташхислаш ва уни амалга оширишга қўйиладиган талаблар. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (1).
18. Музаффарова, Х. (2020). ОКВЧИЛАР САВОДКСОНЛИГИНИ ОШИРИШДА ДИДАКТИК ОЙИН В.А. МАШКЛАРНИ ТАНЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
19. Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGI TECHNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
20. Djurayeva, S. (2020). The development of speech activity in children with hearing impairment. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
21. Djurayeva, S. (2020). Kar bolalarda nutqiy faoliyatning rivojlanishi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
22. Djurayeva, S. (2020). Ijtimoiy sherikchilik asosida imkoniyati cheklangan shaxslarga majmuaviy yordam ko'rsatish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
23. Djurayeva, S. (2020). INNOVATSION TEXNIKALAR YORDAMIDA YO'QOTILGAN ESHITUVNI KOMPENSATSIYALASH. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

24. Djurayeva, S. (2020). YAKKA MASHG'ULOTLARDA KAR BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
25. Djurayeva, S. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini kompyuter texnologiyalari orqali rivojlantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
26. Djurayeva, S. (2020). Kichik maktabgacha yoshdagi intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarda ijtimoiy moslashuvni shakllantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
27. Djurayeva, S. (2020). Kar bolalar boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqining psixologik-pedagogik tavsifi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
28. Qizi, D. S. B. (2020). KAR BOLALAR NUTQINING RIVOJLANGANLIK DARAJASI. *Science and Education*, 1(2).
29. Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGI TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
30. Malikaxon Qodirova, [MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari*
31. Malikaxon Qodirova, [МАШГУЛОТЛАР ВА УЛАРНИНГ БОЛА ИДРОКИНИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari*
32. Malikaxon Qodirova, [O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI VA O'SMIR XULQ-ATVORINING O'ZIGA HOSLIGI](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari*
33. Malikaxon Qodirova, [AGRESSIYANING NAZARIY ASOSLARI](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari*
34. Malikaxon Qodirova, [ВОСПРИЯТИЕ " Я " У ДЕТЕЙ](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): Journal of Pedagogy and psychology in modern education*
35. Malikaxon Qodirova, [ЧЕЛОВЕК И СТРЕСС](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2020): Journal of Pedagogy and psychology in modern education*
36. Jumanova, N. (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОБУЖДЕНИЯ БОЛЬШОЙ ГРУППЫ ДЕТЕЙ ЛЮБОВЬ К ЛИТЕРАТУРЕ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1366>
37. Jumanova, N. (2021). ПРОФИЛАКТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕФЕКТОВ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1365>

38. Nasiba Jumanova, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ АКТИВАЦИИ, УСКОРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ , Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: Том 1 № 1 (2021): [Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari](#)
39. Obidova, D., & Nasiba, J. ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF HEALTH CARE INSTITUTIONS: PROSPECTS FOR THE APPLICATION OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE.
40. Sherboevna, N. J. (2020). THE USE OF INTEGRATED TECHNOLOGIES IN THE CULTIVATION OF CHILDREN'S SPEECH IN PRESCHOOL EDUCATION. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(2).
41. Dilfuza Qarshiboyeva, [КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): [Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari](#)
42. Dilfuza Qarshiboyeva, [IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: Том 1 № 4 (2021): [Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari](#)
43. Qarshiboyeva, D. (2021). ЁШЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШДА ИЛМИЙ ИЗЛАНИШЛАР ҲАҚИДАГИ БИЛИМЛАР УЗЛУКСИЗЛИГИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от <https://art.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2906>
44. Toshpo'latova, N. (2021). СНЕТ ТИЛИ ФАНЛАРИНИ О'ҚИТИШДА О'QUVCHINING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI HISOBGA OLISH USULLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/3073>
45. Nodira Toshpo'latova, [ПРИ ОБУЧЕНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ - УЧИТЫВАТЬ ПСИХИКУ УЧАЩИХСЯ](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): [Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari](#)
46. Nodira Toshpo'latova, [ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ РАҲБАРИНИНГ МУЛОҚОТИ ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ОМИЛИ СИФАТИДА](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): [Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari](#)
47. Ахмедова Насиба Ачиловна, СОҒЛОМ МУҲИТ –СОҒЛОМ ОИЛА ТАЯНЧИ. <https://history.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2966/1982>